

[2023] 2 एस. सी. आर 951

विशाल तिवारी

विरुद्ध

भारत सरकार आणि इतर

(2023 ची याचिका (दि ) क्र. 162)

मार्च 02, 2023

[डॉ. धनंजय वाय. चंद्रचूड, सरन्यायाधीश, पमिडीगंधम श्री नरसिम्हा आणि जे. बी. पारडीवाला, जे.जे.]

रोखे करार (नियमन) नियम, 1957 -नियम 19 ए-रोखे बाजारात गुंतवणूकदारांच्या संपत्तीचे नुकसान-द हिडेनबर्ग रिपोर्ट-इन्व्हेस्टिगेशन-तात्कालिक प्रकरणातील याचिकेचा एक संच सिक्युरिटीज मार्केटमधील गुंतवणूकदारांच्या संपत्तीच्या नुकसानाबद्दल आहे कारण हिडेनबर्ग रिसर्च नावाच्या एका संस्थेने प्रसिद्ध केलेल्या अहवालामुळे अदानी ग्रुप ऑफ कंपनीजच्या शेअरमध्ये मोठी घसरण झाली आहे. ज्यावर आरोप करण्यात आला होता की अदानी ग्रुप ऑफ कंपनीजने आपल्या समभागांच्या किंमतींमध्ये फेरफार केला आहे आणि सेबीने तयार केलेल्या नियमांचे उल्लंघन करताना संबंधित पक्षांशी झालेल्या व्यवहाराचा खुलासा करण्यात अपयशी ठरले आहे.-अहवालात असा आरोप करण्यात आला आहे की कंपनीने रोखे कायद्यांच्या इतर तरतुदींचे उल्लंघन केले आहे-हिडेनबर्ग रिसर्चने अदानी ग्रुपच्या कंपन्यांमध्ये अमेरिकन व्यापार रोखे आणि बिगर-भारतीय व्यापार व्युत्पन्न साधनांद्वारे एक छोटी भूमिका घेतली आहे-सेबीने

तपास सुरु केला होता, न्यायालयाने आपल्या तपासाची व्याप्ती वाढविण्याचे निर्देश दिले ज्यात नियम 19 ए च्या कोणत्याही उल्लंघनाबद्दल चौकशीचा समावेश असावा आणि इतर संबंधित माहितीसह संबंधित पक्षांशी व्यवहार उघड करण्यात काही अपयश आले आहे की नाही आणि विद्यमान कायद्यांचे उल्लंघन करून शेअरच्या किंमतींमध्ये काही फेरफार झाला आहे की नाही हे देखील नमूद केले आहे-पुढे, न्यायालयाने विद्यमान नियामक चौकटीचे मूल्यांकन करण्यासाठी आणि शिफारस मजबूत करण्यासाठी आणि गुंतवणूकदार जागरूकता बळकट करण्यासाठी उपाययोजना सुचविण्यासाठी तज्ञ समिती नेमण्याचे आदेश दिले-तसेच, तज्ञ समितीच्या प्रभावी कार्यासाठी, न्यायालयाने सेबीला या उद्देशासाठी संबंधित आवश्यक माहिती प्रदान करण्याचे निर्देश दिले आणि केंद्र सरकारच्या इतर संस्थांनाही समितीला सहकार्य करण्याचे निर्देश दिले.

मूळ दिवाणी /फौजदारी अधिकारक्षेत्र :- 2023 ची रीट याचिका (सी) क्र. 162.

### भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 32 अंतर्गत

रीट याचिका (क्रिमिनल लॉ जर्नल ) 2023 चा क्रमांक 39, 2023 चा रीट याचिका (सी) क्रमांक 201 आणि 2023 चा रीट याचिका (क्रिमिनल लॉ जर्नल ) क्रमांक 57.

प्रशांत भूषण, नेहा राठी, रमेश कुमार मिश्रा, कमल किशोर, व्ही. व्ही. गोतम, वरुण ठाकूर, वरिंदर कुमार शर्मा, विधिज्ञ याचिकाकर्त्यासाठी.

तुषार मेहता, एस. जी., जयदीप गुप्ता, वरिष्ठ वकील, अखिल अब्राहम रॉय, सुरेखा रमण, अभिषेक आनंद, मेसर्स के. जे. जॉन अँड कंपनी, कानू अग्रवाल, रजत

नायर, अरविंद कुमार शर्मा, रमेश बाबू एम. आर., मनीषा सिंग, निशा शर्मा,  
जागृती भारती, तान्या चौधरी, रोहन श्रीवास्तव, विधीज्ञ.प्रतिवादीसाठी

विशाल तिवारी, मनोहर लाल शर्मा, याचिकाकर्ता-व्यक्तिशः

न्यायालयाचा पुढील आदेश पारीत करण्यात आला:

### आदेश

#### 1. सुचनापत्र

2. सदर याचिकेचा समूह ही अदानी समूहातील कंपन्यांच्या समभागांच्या किंमतीत तीव्र घसरण झाल्यामुळे गेल्या काही आठवड्यांत रोखे बाजारातील गुंतवणूकदारांच्या संपत्तीला झालेल्या नुकसानाशी संबंधित आहे. 24 जानेवारी 2023 रोजी हिंडनबर्ग रिसर्चने प्रकाशित केलेल्या अहवालामुळे समभागांच्या किंमतीत घसरण झाली.या अहवालात इतर गोष्टींबरोबरच असा आरोप करण्यात आला आहे की अदानी समूहाच्या कंपन्यांनी त्यांच्या समभागांच्या किंमतींमध्ये फेरफार केला आहे; संबंधित पक्षांशी व्यवहार तसेच इतर संबंधित माहिती उघड करण्यात अपयशी ठरले आहे, जे सेबीने तयार केलेल्या नियमांचे उल्लंघन आहे; आणि रोखे कायद्यातील इतर तरतुदींचे उल्लंघन केले आहे. अहवालात असेही म्हटले आहे की हिन्डेनबर्ग रिसर्चने अदानी समूहाच्या कंपन्यांमध्ये अमेरिकन व्यापार बॉन्ड आणि अभारतीय व्यापार व्युत्पन्न साधनांच्या माध्यमातून छोटी भूमिका घेतली आहे. याच पार्श्वभूमीवर सध्याची याचिका दाखल करण्यात आली.

3. या याचिकांचा थोडक्यात तपशील पुढीलप्रमाणे:

अ. रीट याचिका क्रमांक (सी) 162/2023 मध्ये असे म्हटले आहे की, स्टेट बँक ऑफ इंडिया आणि भारतीय आयुर्विमा महामंडळ यासारख्या सार्वजनिक संस्थांमुळे हजारो कोटींचा सार्वजनिक पैसा धोक्यात आहे. हा अदानी समूहाच्या संपर्कात आला आहे. हिन्डेनबर्ग रिसर्चने प्रकाशित केलेल्या अहवालातील मजकुराची चौकशी करण्यासाठी सर्वोच्च न्यायालयाच्या निवृत्त न्यायाधीशाच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती स्थापन करण्यासाठी भारत सरकार आणि केंद्रीय गृह मंत्रालयाला निर्देश जारी करण्याची मागणी त्यात करण्यात आली आहे.

ब. रीट याचिका (क्रिमिनल) क्रमांक 39/2023 ही केंद्रीय गृह मंत्रालयाला श्री. नॅथन अँडरसन (हिंडनबर्ग रिसर्चचे संस्थापक) आणि त्यांच्या सहकाऱ्यांविरुद्ध अल्पविक्रीसाठी प्रथम अहवाल नोंदवण्याचे निर्देश जारी करण्यासाठी आणि अल्पविक्रीतून मिळणारा नफा वसूल करून गुंतवणूकदारांना भरपाई देण्यात यावी हे निर्देश देण्यासाठी आहे.

क. रीट याचिका (सी) क्रमांक 201/2023 इतर गोष्टींबरोबरच असे नमूद करते की "अदानी समूह कंपन्यांच्या 75 टक्क्यांहून अधिक समभागांवर गुप्तपणे नियंत्रण ठेवून, त्याद्वारे बाजारातील त्याच्या समभागांच्या किंमतीत फेरफार

करून समूहाने रोखे करार (नियमन) नियम 19 अ चे उल्लंघन केले आहे". तसेच इतर गोष्टींबरोबरच, घोट्याचे आरोप आणि सार्वजनिक क्षेत्रातील आघाडीच्या बँका आणि इतर कर्ज देणाऱ्या संस्थांच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यांनी बजावलेल्या भूमिकेची विशेष तपास पथकाद्वारे किंवा केंद्रीय अन्वेषण ब्युरोकडून न्यायालयाच्या देखरेखीखाली चौकशी करण्याची मागणी करण्यात आली आहे; आणि

ड. रीट याचिका (क्रिमिनल) क्रमांक 57 /2023 ही कोणत्याही तपास प्राधिकरणाला पुढील निर्देश देण्यासाठी आहे:(i) या न्यायालयाच्या विद्यमान न्यायाधीशाच्या देखरेखीखाली अदानी समूहाच्या कंपन्यांची चौकशी करण्यासाठी आणि (ii) या व्यवहारांमध्ये एल. आय. सी. आणि एस. बी. आय. च्या भूमिकेची चौकशी करण्यासाठी.

4. 10 फेब्रुवारी 2023 रोजीच्या आपल्या आदेशात, या न्यायालयाने नमूद केले की वित्तीय क्षेत्रातील विद्यमान नियामक यंत्रणेचा पुनरावलोकन करण्याची आवश्यकता आहे, जेणेकरून भारतीय गुंतवणूकदारांना बाजारपेठेतील अस्थिरतेपासून संरक्षण देण्याच्या दृष्टीने त्या मजबूत केल्या जातील. त्यानुसार, सॉलिसिटर जनरलला असे सुचवण्यात आले होते की ते भारतीय संघराज्याकडून तज्ज्ञ समिती स्थापन करण्याबाबत सूचना मागू शकतात.

5. याचिकाकर्त्याची बाजू मांडणारे ज्येष्ठ वकील प्रशांत भूषण आणि भारत संघराज्याची बाजू मांडणारे विद्वान सॉलिसिटर जनरल तुषार मेहता यांचे म्हणणे आम्ही ऐकले आहे. या दोघांनीही तज्ज्ञ समिती स्थापन करण्यासाठी त्यांच्या सूचना दर्शविणाऱ्या संक्षिप्त टिपणी अभिलेखावर ठेवली आहे. पुढे, सेबीने गुंतवणूकदारांच्या संरक्षणासाठी विद्यमान वैधानिक व्यवस्था, नियामक यंत्रणा आणि चौकट यांचे वर्णन करणाऱ्या तथ्यात्मक आणि कायदेशीर पैलूंवर एक संक्षिप्त नोंद दाखल केली आहे. त्याने अल्पविक्री नियंत्रित करणारी नियामक चौकट देखील तयार केली आहे. श्री. विशाल तिवारी आणि श्री. मनोहरलाल शर्मा स्वतः हजर झाले आहेत.

6. सेबीने त्यांच्या नोंदीत सादर केले आहे की:

अ. रोखे जारी करणे आणि रोखे खरेदी-विक्री करणे या दोन्हीसाठी त्याने प्रकटीकरण आधारित नियामक व्यवस्था स्वीकारली आहे. माहिती असलेल्या गुंतवणूकदारांकडून मागणी आणि पुरवठ्याच्या आधारे बाजाराद्वारे शोध घेण्याच्या तत्त्वाच्या बाजूने भांडवली समस्यांसाठी किंमत नियंत्रण बंद करण्याच्या अनुषंगाने हे आहे; आणि

ब. गुंतवणूकदारांच्या संरक्षणासह रोखे बाजारातील स्थिर व्यवहार आणि विकासासाठी नियामक चौकट तयार करण्यासाठी ते सक्षम आहेत. त्यात सध्याच्या विषयाच्या संदर्भात गुंतवणूकदारांच्या संरक्षणाचे नियमन करणारी विद्यमान चौकट देखील तपशीलवार दिली आहे. त्यात म्हटले आहे की गुंतवणूकदारांच्या संरक्षणाचे प्रमुख स्तंभ पुढीलप्रमाणे आहेत:

11. 1 सूचीबद्ध कंपन्यांकडून मुक्त आणि वाजवी किंमत सुलभ करण्यासाठी आणि सर्व गुंतवणूकदारांना माहितीपूर्ण गुंतवणूक निर्णय घेण्यास सक्षम होण्यासाठी मौलिक माहितीमध्ये समान प्रवेश आहे याची खात्री करण्यासाठी अनिवार्य प्रकटीकरण;

11.2 अस्थिरतेच्या व्यवस्थापनासह निर्विघ्न व्यापार आणि तोडगा सुनिश्चित करण्यासाठी बाजार प्रणाली;

11. 3 फसवणूक किंवा सेबीच्या नियमांचे उल्लंघन यासह बाजारात गैरवर्तन झाल्यास अंमलबजावणी कारवाई.

7. प्रकाश गुप्ता विरुद्ध सेबी, या न्यायालयातील दोन न्यायाधीशांच्या खंडपीठात, ज्यापैकी एक (डी. वाय. चंद्रचूड, जे.) होते , त्यांनी सेबी च्या विशेष नियामक भूमिकेवर चर्चा केली आणि नमूद केले की:

“99. सेबी कायद्यातील तरतुदी, जसे की यात आधी विश्लेषण केले गेले आहे कि निकाल, नियामक, न्यायनिवाडा आणि खटला चालवणारी एजन्सी म्हणून ज्या भूमिकेला जबाबदार धरण्यात आले आहे त्याचे महत्त्व दर्शवते . गुंतवणुकदारांच्या हितांचे रक्षण करण्यासाठी सुव्यवस्थित आणि स्थिर सिक्युरिटीज मार्केट राखण्याच्या संदर्भात सेबीची महत्त्वाची कामे आहेत..”

8. या याचिकांच्या विषयावर, सेबीने म्हटले आहे की:

“21.1 सेबीने हिन्डेनबर्ग अहवालात करण्यात आलेले आरोप तसेच अहवालाच्या प्रकाशनापूर्वी आणि नंतर लगेचच करण्यात आलेल्या बाजारातील घडामोडी या दोन्हींची, सेबीच्या नियमांचे उल्लंघन ओळखण्यासाठी,



सेबीचे नियम 2003, सेबीचे नियम 2015, सेबीचे नियम 2019, ऑफशोर डेरिव्हेटिव्ह इन्स्ट्रुमेंट्स (ओ. डी. आय.), अनुचित व्यापार पद्धती नियम, जर असतील तर, या दोहोंची, सेबी आधीच चौकशी करत आहे. हे प्रकरण तपासणीच्या सुरुवातीच्या टप्प्यात असल्याने, या टप्प्यावर सुरु असलेल्या कार्यवाहीबद्दल तपशील सूचीबद्ध करणे योग्य ठरणार नाही."

9. वरील विधान लक्षात घेता, अदानी समूहाच्या कंपन्यांवर करण्यात आलेल्या आरोपांच्या चौकशीची जबाबदारी सेबीकडे असल्याचे दिसते. रोखे करार (नियमन) नियम 1957 च्या कथित उल्लंघनाच्या चौकशीचा सेबी ने स्पष्टपणे उल्लेख केलेला नाही, ज्यामध्ये सार्वजनिक मर्यादित कंपनीतील किमान सार्वजनिक समभागधारणेची तरतूद आहे. त्याचप्रमाणे, असे इतर अनेक आरोप असू शकतात ज्यांचा समावेश सेबीने आपल्या तपासात केला पाहिजे.

10. चालू तपासाचा एक भाग म्हणून, सेबी सध्याच्या याचिकांच्या गटामध्ये उपस्थित केलेल्या मुद्द्यांच्या खालील पैलूंची देखील चौकशी करेल.

अ. रोखे करार (अधिनियमन) 1957 च्या नियम 19ए चे

उल्लंघन झाले आहे का?;

ब. कायदानुसार, संबंधित पक्षांशी व्यवहार आणि सेबीचा

संबंधित पक्षांशी संबंधित इतर माहिती उघड करण्यात अपयश

आले आहे का?; आणि

क. विद्यमान कायद्यांचे उल्लंघन करून समभागांच्या

किंमतींमध्ये काही फेरफार करण्यात आला आहे का.

11. वरील निर्देशांचा अर्थ चालू तपासापुरते मर्यादित राहणार नाही सेबीने दोन

महिन्यांत तपास जलदगतीने पूर्ण करून अहवाल दाखल करावा

12. तसेच सेबी तज्ञ समितीला (जी या आदेशाच्या परिच्छेद 14 मध्ये स्थापन

केलेली आहे) या न्यायालयाच्या निर्देशांच्या प्रगतीसाठी केलेल्या कारवाईची

तसेच चालू तपासाच्या प्रगतीसाठी केलेल्या कार्याची माहिती देईल.तज्ञ

समितीची स्थापना रोखे बाजारातील अलीकडील अस्थिरतेचा तपास सुरू

ठेवण्यासाठी सेबीला त्याचे अधिकार किंवा जबाबदाऱ्या नाकारत नाही.

13. प्रकाश गुप्ता (वर नमूद केलेल्या) मध्ये, आम्ही रोखे बाजाराशी संबंधित

नियमांच्या विकसनशील स्वरूपाची नोंद घेतली. या न्यायालयाने नमूद केले की:

"101. त्यामुळे, सेबी कायदा आणि कायदांतर्गत तयार केलेले किंवा जारी केलेले नियम, नियम आणि परिपत्रके, गुंतवणूकदारांच्या संपत्तीचे संरक्षण करताना रोखे बाजारात सुव्यवस्था लागू करण्याच्या आणि त्याच्या योग्य वाढीस चालना देण्याच्या एकत्रित उद्देशाने सतत विकसित होत आहेत."

14. अलीकडच्या काळात दिसून आलेल्या अस्थिरतेपासून भारतीय गुंतवणूकदारांचे संरक्षण करण्यासाठी, विद्यमान नियामक चौकटीचे मूल्यांकन करण्यासाठी आणि ती बळकट करण्यासाठी शिफारसी करण्यासाठी तज्ज्ञ समिती स्थापन करणे योग्य आहे असे आमचे मत आहे.आम्ही याद्वारे खालील सदस्यांची एक समिती स्थापन करतो:

अ.श्री ओ. पी. भट्ट;

ब. न्यायमूर्ती जे. पी. देवधर (निवृत्त)

क.श्री. के. व्ही. कामत;

ड. श्री. नंदन निलेकणी; आणि

इ. श्री. सोमशेखर सुंदरेसन.

तज्ज्ञ समितीचे अध्यक्ष सर्वोच्च न्यायालयाचे माजी न्यायाधीश अभय मनोहर सप्रे असतील.

15. समितीची जबाबदारी पुढीलप्रमाणे असेल.

अ. अलीकडच्या काळात रोखे बाजारातील अस्थिरतेला कारणीभूत ठरलेल्या संबंधित कारणात्मक घटकांसह स्थितीचे एकूण मूल्यांकन करणे;

ब. गुंतवणूकदारांची जागरूकता बळकट करण्यासाठी उपाय सुचवणे; अ

क. अदानी समूह किंवा इतर कंपन्यांच्या संबंधात रोखे बाजाराशी संबंधित कायद्यांचे कथित उल्लंघन हाताळण्यात अपयश आले आहे की नाही याची चौकशी करणे; आणि

ड. (i) वैधानिक आणि/किंवा नियामक चौकट बळकट करण्यासाठी आणि (ii) गुंतवणूकदारांच्या संरक्षणासाठी विद्यमान चौकटींचे सुरक्षित पालन करण्यासाठी उपाययोजना सुचवणे.

16. भारतीय रोखे आणि विनिमय मंडळाच्या अध्यक्षाना समितीला सर्व आवश्यक माहिती पुरवली जाईल याची खात्री करण्याची विनंती केली जाते. आर्थिक नियमनाशी संबंधित संस्था, वित्तीय संस्था आणि कायद्याची अंमलबजावणी करणाऱ्या संस्थांसह केंद्र सरकारच्या सर्व संस्था समितीला सहकार्य करतील. या समितीला आपल्या कामात बाह्य तज्ञांचा आधार घेण्याचे स्वातंत्र्य आहे.

17. समितीच्या सदस्यांना दिले जाणारे मानधन अध्यक्ष ठरवतील आणि त्याचा केंद्र सरकार उचलेल. अर्थ मंत्रालयाचे सचिव एका वरिष्ठ अधिकाऱ्याची नियुक्ती करतील, जो समितीला दळणवळण सहाय्य पुरवण्यासाठी नोडल अधिकारी म्हणून काम करेल. समितीच्या कामकाजाशी संबंधित सर्व खर्च केंद्र सरकार उचलेल.

18. समितीने आपला अहवाल मोहोरबंद पाकीट लिफाफ्यात दोन महिन्यांत या न्यायालयाला सादर करावा, अशी विनंती करण्यात आली आहे.

अंकित ग्यान

निर्देश जारी केले.

(साहाय्य : महेंद्र यादव, एल. सी. आर. ए.)

## अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

**X-X-X-X**